

ARTICLE 19

Viral Yalanlar: Yanlış bilgi ve koronavirüs

Mart 2020

Politika Belgesi

Özet

Koronavirüs'ün yeni bir türünün yol açtığı hastalık olan COVID-19 geride bıraktığımız üç ayda tüm dünyada patlak verdi. Virüs ile yanlış bilgi ile Çinli veya Asya kökenli bireyleri hedef alan “nefret söyleminin” yayılması paralellik gösterdi. Bazı hükümetler epidemi ile ilgili zorluklara yönelik ve krizle ilgili kamuoyundaki anlatıları kontrol etmek için sansür, tutuklama ve baskıcı kanunları kullandığından ifade özgürlüğü de epidemiden zarar görenler arasında bulunuyor.

Şubat ayında Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) COVID-19 ile ilgili yalan ve yanlış bilgi akışının yol açtığı “infodemi” ile ilgili kaygılarını ifade etti. Gerçek olmayan tedaviler öneren sosyal medya mesajları, komplo teorileri ve virüse ilişkin doğru olmayan raporlar yetkili kaynakların bilgilerinden daha fazla görüntülendi. Gerçek olmayan bilgiler zaman zaman geleneksel medya organlarının haberlerini etkiledi. Çoğu durumda, yanlış bilgi politika yapımcıların dikkatini dağıttı, hükümetlere yönelik güvensizliği arttırdı ve kamuoyunda kafa karışıklığına yol açtı.

COVID-19 dünyanın birçok yerinde korku, ayrımcılık ve hoşgörüsüzlüğü de arttırdı. “Nefret söyleminin” hedef aldığı bireyler ve topluluklar bu nefret retorliğini ayrımcılık veya şiddetin takip edebileceğinden kaygılanmakta.

Hükümetler bu zorlukları çözme çabalarında kimi zaman sert ve zarar verici yaklaşımlar benimsedi. Çin'in COVID-19'un ortaya çıkışı ile ilgili kamuoyuna bilgi verilmesini bastırma girişimi, salgına karşı geliştirilecek ilk müdahaleye zarar verdi. Güneydoğu Asya'daki hükümetler COVID-19 ile ilgili yanlış olduğu varsayılan bilgileri yayan kişilere yönelik tutuklama ve suçlamaya imkan veren baskıcı mevzuatları kullandı. İranlı yetkililer krize ilişkin sosyal medyada paylaşım yapan kullanıcıları tutuklarken aynı zamanda bilginin yayılmasını önlemeye çalıştı.

Bağımsız gazetecilik, yurttaş haberciliği, konunun kamuoyunda açık bir şekilde tartışılması ve bilginin serbestçe dolaşması COVID-19'a karşı geliştirilen küresel mücadele çabalarının ayrılmaz parçasıdır. Hükümetler bu salgına karşı ifade özgürlüğü ve bilgiye erişim hakkını tamamen destekleyen politika ve müdahaleler geliştirmelidir. Yanlış bilgi ve “nefret söylemine” ilişkin sansür ve adli yaptırımlara dayalı yaklaşımların yerini şeffaflık ve medya özgürlüğünün altını çizen yaklaşımlar almalıdır.

COVID-19 krizi ile ilgili yanlış bilgi ve “nefret söylemi” ile mücadeleye medya ve sosyal medya şirketleri de katkı sunmalıdır. Gazeteciler herhangi bir önyargı olmaksızın doğru bir şekilde haber yapmalı, propaganda kampanyalarını ve resmi ayrımcılığı incelemeli ve yanlış bilgiyi düzeltme ve yanıt verme hakkı sağlamalıdır. Sosyal medya şirketleri COVID-19 ile ilgili doğru ve güvenilir bilgilerin yaygınlaşmasını desteklemek için DSÖ ve sağlık otoriteleri ile çalışmaya devam etmelidir. Ayrıca bu şirketler, yanlış bilgi ve “nefret söylemi” karşısında alacakları önlemlerin net ve kolayca anlaşılır politikalara dayalı olmasını ve bunun adil bir süreçle desteklenmesini sağlamalıdır.

İçindekiler

Özet	2
İçindekiler	3
Giriş	4
Uygulanabilir İnsan Hakları standartları	6
İfade özgürlüğü ve bilgi edinme hakkı	6
Medya düzenlemesi	7
Sağlık hakkı	8
COVID-19 salgını ile ilişkili ifade özgürlüğüne yönelik zorluklar	9
Yanlış bilgi ve COVID-19.....	9
“Nefret söylemi”	10
COVID-19 salgınına yönelik etkili müdahaleler: ifade özgürlüğünün ve bilgi edinme hakkının rolü	12
Bilginin serbest dolaşımı	12
Medyanın rolü	12
Tavsiyeler	15
Devletlere yönelik tavsiyeler	15
Medyaya yönelik tavsiyeler.....	16
Sosyal media platformlarına yönelik tavsiyeler	16
Son notlar	18

Giriş

Daha önceden “2019 yeni koronavirüs” olarak bilinen COVID-19, virüs ailesindeki koronavirüsün yeni bir türünün yol açtığı bir hastalıktır.¹ COVID-19 vakalarının çoğu hafif atlatılırken, ciddi vakalar pnömoni’ye (zatürre) yol açabiliyor ve az sayıdaki vaka ölümcül oluyor. Sağlık görevlileri COVID-19’u ilk olarak 2019 yılı Aralık ayında Çin’in Hubei eyaletine bağlı Wuhan kentinde tespit etti. 6 Mart 2020 itibariyle, 79 ülkede 95.270 vaka ve 3280 yaşamını yitiren hasta tespit edilmiştir.²

COVID-19’un belirlenmesini takip eden haftalarda Çin hükümeti salgına ilişkin anlatıları kontrol etme konusunda agresif bir tutum izledi. Yetkililer kamuoyundan bilgi sakladı, enfeksiyona yakalanan vaka sayısını sistematik olarak daha az bildirdi, gizlice hükümet odaklı medya haberlerini sundu, online mesaj sistemlerini sansürledi, bilgi uçuran [İngilizce: *whistleblowers*] kişileri gözaltına aldı ve hastalıkla ilgili bilgi paylaşmak için aktif bir şekilde internet kullanan yurttaşlara, gazetecilere ve sağlık çalışanlarına baskı uyguladı.³ Uzmanlara göre COVID-19 ile ilgili bilgiye yönelik baskı, salgına yönelik müdahaleye zarar vermiştir.⁴

COVID-19’dan dolayı yaşamını yitiren 33 yaşındaki Doktor Li Wenliang’ın ölümünün ardından bastırılan yığınlık, Şubat ayında kamuoyunu tümünden sardı. Dr. Li hastalıkla ilgili kaygılarını ilk ifade edenlerden birisiydi, sonrasında gözaltına alınarak “internette yalan iddialarda bulunmak” fiilinden dolayı kınandı ve kendisine zorla “illegal davranışta bulunduğunu” itiraf ettiği bir beyan imzalatıldı. Çinli halk, doktorun ölümüne dikkat çekmek için sansürü deldi ve yetkililerin Dr. Li’ye yaklaşımıyla ilgili öfkesini açıkladı ve hükümetin krizi ele alma biçimini sorguladı.⁵

COVID-19’in komşu ülkelere ve dünyanın diğer yerlerine yayılmasıyla, hükümetler ve toplumlar internette -kimi zaman geleneksel medyada- görülen yalan, mit ve yanlış haberler seli ile boğuştu. Şubat ayında DSÖ, COVID-19 krizi ile paralel bir seyir izleyen ve “insanların doğru kaynaklar ve ihtiyaç duyduğunda güvenilir rehberler bulmasını zorlaştıran” bir durum olarak “aşırı infodemi” konusunda [tercümanın notu: İnsanların doğru ve gerçek bilgiyi yanlış ve yanıltıcı bilgidan ayırmasını zorlaştıran “aşırı” bilgi] uyarıda bulundu.⁶ Ayrıca DSÖ, COVID-19 ile ilgili yanlış bilginin⁷ [salgına] müdahale çabalarını tehdit ettiği konusunda defaten uyardı.⁸

Çevrimiçi ve diğer mecralarda dolaşan mitler şu iddialarda bulunuyordu; el kurutucuları kullanmak, sarımsak yemek ve çamaşır suyu içmek enfeksiyonu tedavi edebilir; krizin çıkışı Amerikan veya Çin biyolojik silahlarından kaynaklanmaktadır ya da Bill & Melinda Gates Vakfı’nın kötü niyetli bir komplosudur ve *Simpsons* isimli çizgi filmin 1993’teki bölümünde koronavirüs isim verilerek tahmin edilmişti.⁹ Daha sıradan sahtecilikler arasında enfeksiyon kapan hasta sayısının abartılması ve hükümet politikalarına ilişkin doğru olmayan bilgilerin verilmesi yer almaktadır. Araştırmacılar COVID-19 ile ilgili hatalı bilgilerin DSÖ veya Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezleri gibi yetkili bilgi kaynaklarının bilgilerinden daha geniş çapta yayıldığını tespit etmiştir.¹⁰

Ayrıca, COVID-19 dünyanın farklı yerlerinde Çin ve yabancı karşıtı anlayışı arttırmış ve “nefret söyleminin” fazlaşmasına yol açmıştır. Bu durum en çok -[“nefret söyleminin”] kimi zaman anonim hesaplardan yayıldığı- sosyal medya platformlarında belirginleşmiştir. Ancak, geleneksel medya kuruluşları ve kamu otoriteleri de kimi zaman ayrımcı mesajlar vermiştir. İş dünyasında da Çinli müşterileri yasaklayan afişler, duyurular asıldığı yönünde haberler bulunmaktadır.¹¹

Çoğu hükümet, COVID-19 salgını ile ilgili yanlış bilgilendirmeye sert bir şekilde müdahale etmiştir. Çin sıkı karantina kuralları uygulayarak ve küresel sağlık yetkilileri ile işbirliğine başlayarak salgına

ilişkin yaklaşımını yeniden belirlese de, medyadaki anlatıları sıkı bir şekilde kontrol etmeye, hükümet yetkililerini ve politikalarını eleştiren kişilere baskı uygulamaya devam etmiştir. Asya'nın diğer yerlerinde hükümetler virüs hakkında asılsız bilgileri yaydığı varsayılan kişileri tutuklamak ve yargılamak için “yanlış haberlere”, online iletişime ve siber suçlara ilişkin baskıcı kanunları kullanmıştır.¹² Tayland, COVID-19 ile ilgili yanlış iddiaları soruşturmak ve ceza suçlamalarında bulunmak için yeni bir “Yalan Haber Karşıtı Merkezi”ni yetkilendirmiştir.¹³ İran hükümeti de bir yandan ülkede COVID-19'un yayılmasıyla ilgili bilgileri gizlerken, aynı zamanda yanlış bilgi yaydığı varsayılan kişilerin tutuklanmasını çabuklaştıran bir “koronavirüs savunma üssü” kurmuştur.¹⁴

Yukarıdaki problemleri ele almak için bazı olumlu inisiyatifler de bulunmaktadır. Ocak ayında DSÖ “güvenilir kaynaklardan zamanında ve doğru bilgi” sunarak yanlış bilgilerle mücadele etmek için kendi bünyesinde DSÖ Epidemiyoloji Bilgi Ağı'nı (EPI-WIN) faaliyete geçirmiştir.¹⁵ DSÖ ayrıca COVID-19 ile ilgili doğru bilginin yayılmasının desteklenmesi için Facebook, Google, Tencent, Baidu, Twitter, TikTok, Weibo, Pinterest gibi teknoloji şirketleri ve online platformlarda “etki gücüne sahip kişiler” ile ortak çalışmaktadır.¹⁶ Önde gelen sosyal medya platformları haber akışlarında virüse ilişkin yetkili kaynaklardan bilgilerin daha fazla gösterilmesi ve yanlış bilginin görünürlüğünün azaltılması için adımlar atmıştır.¹⁷

ARTICLE 19 bu olumlu inisiyatifleri desteklemektedir. Diğer temel insan haklarının yanı sıra, ifade özgürlüğü ve bilgi edinme hakkı da COVID-19 salgını ile mücadelede hukuki zemini oluşturmalıdır. COVID-19 salgını gibi bir halk sağlığı krizi sırasında, bilginin serbest dolaşımı hayati önemdedir. Viral epidemiyoloji ve pandemi vakaları özü itibarıyla olaylara nüfuz eder, halklara bölgesel, ulusal veya küresel düzeyde etki eder. Devlet yetkilileri virüsün yayılmasını ve acil durum gösteren yeni yerlerin ortaya çıkmasını tam anlamıyla izleyemez. Bunun yerine, epidemiyoloji ve pandemi vakalarına yönelik etkili halk sağlığı müdahaleleri toplumun genel kesimlerinin gözlem ve raporlamasına dayalıdır. Gazeteciler, araştırmacılar ve halk sağlığı görevlileri de virüsün yayılımını izlemede vazgeçilmez bir rol oynar.

Aynı zamanda, bireyler, doktorlar ve epidemiyologlar da yetkililerden doğru ve güncel bilgi almadan kendilerini ve diğer kişileri etkili bir şekilde koruyamaz. Resmi bir şekilde inkâr etme ve bilginin saklanması viral epidemiyolojinin durumunu daha da kötüleştirir.¹⁸ Hükümet organları kamu görevlileri tarafından toplanan bilgilere doğrudan erişebilir ve çoğu zaman çeşitli devlet ve devlet dışı kaynaklardan gelen bilgileri derleme konusunda çoğu zaman en iyi konumda bulunurlar. Bireylerin, toplulukların ve halk sağlığı görevlilerinin davranışı hakkında bilgi vermek için bu bilgilere erişim son derece yaşamsaldır. Ayrıca, kamuoyunun halk sağlığı krizlerine yönelik resmi müdahaleyi değerlendirmesi için devlet politikalarına ve bu çerçevedeki adımlara ilişkin bilgilere erişmesi gerekmektedir.

Bu belge COVID-19 krizinden etkilenen ifade özgürlüğü meselelerine ilişkin ARTICLE 19'un tutumunu ortaya koymaktadır. Bu belge ifade özgürlüğü ve bilgi alma hakkına dair, bilhassa sağlık hakkı ile bağlantılı olan, uluslararası standartları açıklamaktadır. Elinizdeki belge, bahse konu hakların halk sağlığı stratejilerinin gelişimi ve uygulanmasındaki kilit rolünü vurgulamaktadır. Mevcut COVID-19 krizi sırasında ifade özgürlüğü ve bilgi alma hakkına ilişkin yaşanan çeşitli zorluklara dair detaylara girmekte ve devletlere ve bilhassa medya ve sosyal medya platformları olmak üzere diğer aktörlere yönelik tavsiyelerde bulunmaktadır.

Uygulanabilir İnsan Hakları standartları

İfade özgürlüğü ve bilgi edinme hakkı

İfade özgürlüğü, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin (İHEB) 19. Maddesinde¹⁹ korunmaktadır ve yasal gücünü Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi²⁰ ve bölgesel insan hakları anlaşmalarından²¹ almaktadır.

İfade özgürlüğünün kapsamı geniştir. Tüm [taraf] Devletler Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi 19/2 Maddesindeki özgürlükleri garanti altına almakla yükümlüdür: “Herkes ifade özgürlüğü hakkına sahiptir; bu hak bir kimsenin ülke hudutlarıyla sınırlanmaksızın sözlü, yazılı veya basılı veya sanatsal ürün şeklinde veya kendi tercih ettiği başka bir iletişim vasıtasıyla her türlü bilgi ve düşüncüyü arama, edinme ve ulaştırma özgürlüğünü de içerir.”²² Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi’ni yorumlama görevi verilen BM İnsan Hakları Komitesi (İnsan Hakları Komitesi) bahse konu hakkın siyasi yorumda bulunma, gazetecilik, insan hakları konularının öğretilmesi ve tartışılması, kişisel yorumlar yapmayı ve şahsi bağlamda kurulan iletişimleri içerdiğini ve online platformlarda açıklanan görüşleri de koruduğunu teyit etmiştir.²³

İfade özgürlüğü temel bir hak olmakla birlikte mutlak değildir. Devletler bu hakkı devletin meşru çıkarlarını korumak için kısıtlayabilir. Halk sağlığı da bu çıkarlardan birisi olabilir. Ancak, İnsan Hakları Komitesi kısıtlamaların istisnai olması ve “üç aşamalı test”²⁴ ile ilgili katı kriteri karşılaması gerektiğini belirtmiştir.

Herhangi bir kısıtlama aşağıdaki niteliklere sahip olmalıdır:

- **Kanunla belirlenmeli:** kısıtlamalar bireylerin davranışlarını gerekli biçimde değiştirmelerine imkan vermeye yetecek netlikte formüle edilen kanun veya düzenleme ile yürürlüğe girmelidir;
- **Meşru bir amaç gütmeli:** 19/3 Maddesinde başka kişilerin itibarına saygı, ulusal güvenlik, kamu düzeni, sağlık veya ahlakı koruma olarak münhasıran belirtilmiş devlet çıkarlarından birisini hedef almalıdır;
- **Gerekli ve orantılı olmalı:** devlet tehdidin içeriğini, uygulanan kararın gerekliliği ve orantılılığını -bilhassa da ifade edilen görüş ve tehdit arasındaki yakın ve doğrudan bir bağlantı kurularak- net bir şekilde, spesifik ve tekil olarak belirtmelidir.

Ayrıca, Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi 20/2 Maddesine göre: “ayrımcılığa, kin ve nefrete veya şiddete tahrik eden herhangi bir ulusal, ırksal veya dinsel düşmanlığın savunulması hukuk tarafından yasaklanır.”

Hükümetler ifade özgürlüğünü kısıtladığında halk sağlığına veya bir başka devlet çıkarına²⁵ yönelik varsayılan tehdidin içeriğini ve aynı zamanda ifadeyi kısıtlama yönelik seçilen yöntemin gerekliliği ve orantılılığını²⁶ açıklamakla yükümlüdür. İnsan Hakları Komitesi, meşru kamu çıkarlarına ilişkin bilgi paylaşan gazetecileri, araştırmacıları ve insan hakları savunucularını hedef almak için ceza kanununun kullanılmasına dair spesifik kaygılarını ifade etmiştir.²⁷

Viral epidemi veya pandemi gibi halk sağlığı krizleri çoğu zaman kamuoyunun dikkatini politika yapımcıların fiillerine çeker. COVID-19 salgını sırasında da kamuoyundaki korku ve öfke kimi zaman

devlet yetkilileri ve hükümet politikalarına yönelik -temelleri olan veya temelsiz- eleştiriler biçiminde ortaya çıkmıştır. Devletin yetkililere yönelik eleştirileri kısıtlama fiili ifade özgürlüğü ile uyumlu değildir. İnsan Hakları Komitesi “kamusal tartışma kamuya mal olmuş kişileri ilgilendirdiğinde ... ifade özgürlüğünün yasaklanmamasının önemi son derece fazladır”²⁸ demiştir.

Bilgiye erişim hakkı ifade özgürlüğünün temel bir bileşenidir. Bilhassa da, bireylerin kamu organlarında bulunan bilgilere erişme hakkı bulunmaktadır.²⁹ İnsan Hakları Komitesi devletlerin kamunun çıkarımın bulunduğu bilgileri proaktif bir şekilde yayınlaması, kamu organlarında bulunan bilgilere erişimi kolaylaştıracak adımlar atması -ki adımlar arasında bilgi edinme hakkı mevzuatı oluşturmak da bulunuyor- gerektiğini spesifik olarak belirtmiştir³⁰ Bilgiye erişim hakkının sağlanması yürütme, yasama ve yargı görevlerinde bulunanlar ile ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde bulunanlar da dahil tüm kamu otoriteleri ve organlarını kapsamaktadır.³¹ Bahse konu hak kamusal işleve sahip diğer tüzel kişiliklerin elindeki bilgilere de uygulanmaktadır.³² İfade özgürlüğünün bir bileşeni olarak bilgiye erişim hakkı da kısıtlanabilir ancak bu Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi 19/3. Maddesinde belirtilen katı kriterler ile uyumlu olmalıdır.

Medya düzenlemesi

İfade özgürlüğüne yönelik güvence özellikle medyaya uygulanır. Uluslararası insan hakları organları “hukukun üstünlüğüne dayanan bir Devlette basının önemli rolünün”³³ ve demokratik bir toplumda medyanın kilit rolünün³⁴ altını defaten çizmiştir. Örneğin, İnsan Hakları Komitesi aşağıdaki husus vurgulamıştır:

Kamusal ve siyasi meselelerle ilgili bilginin ve fikirlerin yurttaşlar, adaylar ve seçilmiş temsilciler arasında serbest bir şekilde aktarılması hayati önemdedir. Bu durum kamusal meselelere ilişkin herhangi bir sansür veya kısıtlama olmaksızın yorum yapabilen, kamuoyunu bilgilendirebilen özgür bir basın ve diğer medya kuruluşları anlamına gelmektedir. Kamuoyunun benzer şekilde medyanın haberlerini alma hakkı da bulunmaktadır.³⁵

Sağlık hakkı BM Özel Raportörü sağlık sistemlerinin hesap verebilirliğinin sağlanması için medyanın önemini spesifik olarak vurgulamıştır.³⁶

Uluslararası insan hakları hukuku insan haklarının korunması, geliştirilmesi ve bu haklara riayet edilmesi konusunda sorumluluğu Devletlere yüklemiş olmakla birlikte, iş dünyasındaki kuruluşlarının da insan haklarına riayet edilmesi konusunda sorumluluğu olduğu yaygın bir şekilde kabul edilmektedir.³⁷ BM İş Dünyası ve İnsan Haklarına Dair Rehber İlkeler sosyal medya şirketleri de dahil tüzel kişiliklere insan haklarının uygulanması ile ilgili bağlayıcı olmayan bir araç sunmaktadır.³⁸ Rehber İlkeler “ticari şirketler insan haklarına saygı göstermelidir”³⁹ demektedir ve şirketlere bir dizi başka görev sıralamaktadır. Bu görevler arasında uluslararası olarak tanınan insan hakları standartlarını uygulamak,⁴⁰ insan haklarını olumsuz etkileyen uygulamaları azaltmak,⁴¹ bu hakları ilerletmek için politikalar geliştirmek,⁴² insan hakları risklerini tanımlamak için gerekli özeni göstermek⁴³ ve insan hakları ihlalleri karşısında telafi mekanizmaları sunmak⁴⁴ yer alıyor.

Sosyal medya platformlarının online görüşleri yönetme ve kısıtlama noktasında ellerinde bulunan geniş imkanlar dikkat alındığında ifade özgürlüğü ile ilgili insan hakları standartları özel öneme sahip oluyor. İfade özgürlüğü ve bilgiye erişim BM Özel Raportörü, kısa süre önce hazırladığı bir dizi raporda sosyal medya şirketlerini bu açıdan incelemiştir.

Raportör “operasyonlarında sadece birkaç şirketin insan hakları prensiplerini uyguladığı”⁴⁵ ve şirketlerin nefret söylemi gibi konuları ele alırken “neredeyse hiçbir şekilde ürünlerinin insan haklarına yönelik olası sonuçlarına atıf yapmadığı”⁴⁶ yönündeki kaygılarını defaten dile getirmiştir.

İçerik moderasyonu net bir şekilde açıklanmalı ve kolay anlaşılabilir olmalı, böylece kullanıcılara online olarak açıkladıkları görüşlerinin nasıl değerlendirileceği konusunda belirginlik sunulmalıdır.⁴⁷ 2018 yılı raporunda, Özel Raportör spesifik olarak sosyal medya şirketlerinin içerik moderasyonunda uyguladığı “öznel” ve “muğlak” kurallarla⁴⁸ ilgili kaygılarını dile getirmiştir. Ayrıca, sosyal medya şirketleri içeriklerin kaldırılması ile ilgili kullanıcının bilgilendirilmesi ve kararının gerekçelendirilmesi gibi gerekli temel prosedürleri yerine getirmeli ve bahse konu karara itiraz imkanı sunmalıdır.⁴⁹

Sağlık hakkı

Sağlık hakkı İHEB⁵⁰ tarafından korunmaktadır ve yasal gücünü diğerlerinin yanı sıra taraf devletlerden epidemiyi önlemesi, tedavi etmesi ve kontrol etmesini talep eden Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi’nin 12. Maddesinden⁵¹ almaktadır. Ayrıca, bu madde devletlerin epidemiyolojik takibi kullanmak ve geliştirmek ve de hastalıkla ilgili bilgi toplamaya dair tekil ve ortak çabalarına da atıf yapmaktadır.⁵² Bilgiye erişim hakkının sağlık meseleleri ile ilgili bilgileri ve fikirleri araştırmayı, edinmeyi ve paylaşmayı da içerdiğini belirtmektedir. Devletlerin salgın döneminde de bilgi edinme hakkı ile ilgili yükümlülükleri aynıdır.

Sağlık hakkı, ifade özgürlüğü ve bilgi edinme hakkı ile birbirinden ayrılmayacak biçimde bağlantılıdır.⁵³ BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi “bilgiye erişilebilirliğin” sağlık hakkının temel bir bileşeni olduğunu vurgulamıştır.⁵⁴ Devletler sağlık meseleleriyle ilgili ifadeleri kısıtladığında veya sağlıkla ilgili bilgilere erişimi engellediğinde ve sağlıkla ilgili bilgileri proaktif bir şekilde yayınlamadığında toplumlar sağlık hakkıyla ilgili olumsuz etkilere maruz kalacaktır ve sağlık hakkından tam olarak yararlanamayacaklardır.

BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi sağlıkla ilgili bilgilerin sansürlenmesi veya toplumun halk sağlığı tartışmalarına ve inisiyatiflerine katılımını engelleyecek adımların atılmasına karşı özel olarak uyarılarda bulunmuştur⁵⁵ Çin’in COVID-19’a yönelik ilk dönemdeki müdahalesinin ortaya koyduğu üzere bir krizle ilgili kamuoyuna haber verilmesinin bastırılması izleme ve müdahale çabalarına engel teşkil etmektedir. Aksine, ifade özgürlüğünün korunması yaşamsal öneme sahip bilgilerin kamuoyu, gazeteciler ve yerel sağlık görevlileri tarafından toplanan bilgilerin politika yapıcılar ve diğer paydaşlara ulaşmasını sağlamaktadır.

Sağlık hakkı BM Özel Raportörü ayrıca, halk sağlığı politikalarında şeffaflık ihtiyacını ve bilgiyi paylaşmadan elinde bulunduran politika yapıcıların hesap verebilir olmasının önemini ve bireylerin kendi sağlığını korumak için güçlendirilmesinin önemini de vurgulamıştır.⁵⁶ Benzer şekilde, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi de “sağlığın korunması ve tedavi edilme ile ilgili önemli bilgilerin bilerek saklanması veya yanlış bir şekilde yansıtılması” kınamıştır.⁵⁷

COVID-19 salgını ile ilişkili ifade özgürlüğüne yönelik zorluklar

Yanlış bilgi ve COVID-19

Yanlış bilgi, viral epidemi ve başka halk sağlığı krizlerini ele alma konusunda ciddi bir zorluk teşkil etmektedir. COVID-19 salgını sırasında dünyanın farklı yerlerinde insanlar gerçek bilgi ile hayal ürünü bilgiyi birbirinden ayırt etmeye çabaladı. Bazı kişiler sağlık riskini azaltmak yerine derinleştiren inançlara ve uygulamalara sarıldı. Hükümetlerin yanlış bilgi tehdidini ciddiye alması doğrudur. Hükümetler mitlerin dolaşmasını etkili bir şekilde durdurmak ve dezenformasyon kampanyalarını önlemek için politika geliştirmelidir. Yanlış bilgi sadece halk sağlığına ilişkin çabalara zarar vermez, aynı zamanda diğer insan hakları ihlallerine de yol açabilir.

Yanlış bilginin teşkil ettiği tehlide rağmen, yanlış olduğu varsayılan bilginin dolaşımına yönelik her türlü kısıtlama yukarıda açıklanan yasallık, meşruluk, gereklilik ve orantılılıkla uyumlu olmak zorundadır. Bu kriterleri değerlendirirken ifade özgürlüğünün sahip olduğu güvencelerin yalnızca doğru ifadeler ve bilgilerle sınırlı olmadığına farkında olunması gerekir.⁵⁸ Esasen doğru olmayan ifadeler de ifade özgürlüğünün güvencelerinden yararlanabilir.

Özellikle, dört ifade özgürlüğü raportörünün 2017 Ortak Deklarasyonu hükümetlere COVID-19 salgınına müdahaleleri ile son derece bağlantılı bir kılavuz sunmaktadır.⁵⁹ Ortak Deklarasyonda, Özel Raportörler şu uyarıda bulunmuştur:

[B]ilgi dolaşımı ile ilgili muğlak ve belirsiz düşüncelere dayanan genel yasaklamalar uluslararası standartlarla uyumlu değildir, buna [muğlak ve belirsiz düşüncelere] “yalan haber” ve “objektif olmayan bilgi” de dahildir.⁶⁰

Ne yazık ki, dünyanın farklı yerlerindeki hükümetler COVID-19 ile ilgili yanlış olduğu varsayılan bilgileri hedef alırken tam da bu tür baskıcı ve aşırı geniş kanunları tekrar tekrar kullanmıştır. ARTICLE 19 bu kanunların⁶¹ çoğu ile ilgili; bahse konu kanunların yetkililere ifade özgürlüğünü kısıtlamak için geniş bir takdir yetkisi verdiği, keyfiyete yol açtığı ve bireylere davranışlarını kanun uyarınca düzenlemek için gereken rehberliği sağlamadığına ilişkin kaygılarını mütemadiyen açıklamıştır.⁶²

Ek olarak, yanlış bilgiye yönelik resmi müdahalelerin büyük oranda sansür, cezai yaptırım, hapis cezası olması da orantılılık konusunda kaygıları arttırmıştır. Yukarıda açıklandığı üzere, bazı hükümetler - belirgin olarak Çin- COVID-19 ile ilgili bilgiler konusunda daha az müdahaleci yöntemlerin yetersiz olacağını ortaya koymadan yaygın sansür uygulamasını benimsemiştir. Dahası, birçok ülke yanlış bilgi yaydığı varsayılanlar kişileri hapis cezası da dahil ağır cezai yaptırımlar öngören kanunları kullanarak hedef almıştır. ARTICLE 19, hapis cezalarının yalnızca ifade ile alakalı en ağır suçlarda -örneğin şiddeti teşvik eden ayrımcı nefret söylemleri gibi- orantılı olabileceğini belirtmektedir.⁶³

Ayrıca, epidemi ve pandemi bağlamındaki yanlış bilgilerle mücadele ederken zora başvurma yöntemlerinden uzak durmak gerektiği yönünde sağlam argümanlar da bulunmaktadır. Bireylerin COVID-19'un yayılması veya hükümetin müdahalesi konusundaki kaygılarını açıklama noktasında, bu kaygıları temelsiz çıksa bile cezalandırılacaklarından korkmadan ve kontrolün kendilerinde olduğunu hissetmesi son derece önemlidir. Bireylerin bilerek paylaşmadıkları yanlış bilgi nedeniyle cezalandırılması iletişim üzerinde ağır bir caydırıcı etkiye yol açacaktır ve viral bir krizde gerekli olan

hızlı tespit ve müdahale için gerekli olan bilgi paylaşma türüne ket vuracaktır. Yanlış bilgiye yönelik sert yaklaşımlar erken tanı ve sorunun yıkıcılığını azaltmaya yönelik etkili çabaları geliştirecek olan toplumun bildirimde bulunma davranışının gelişmesini engeller.

Maalesef, bazı devletler sadece uluslararası insan hakları hukukunu ihlal eden yanlış bilgiye yönelik müdahale etmenin ötesinde kendileri dezenformasyonu yaymış ve propaganda yapmıştır.⁶⁴ Halk sağlığı krizi sırasında hükümet programları ve politikaları yakından incelenir. Devletler çoğu zaman kriz ilgili anlatıları kontrol edecek ve kamu otoritelerinin performansları hakkındaki algıyı şekillendirecek bir motivasyon ile hareket ederler. ABD ve Çin hükümetleri COVID-19'un yayılmasının nitelikleri ve kendi müdahale politikalarıyla ilgili yanıltıcı olmakla suçlanmıştır.⁶⁵ Diğer ülkeler de virüsün yayılmasının üstünü örtmekle⁶⁶ veya siyasi kazanım için yanlış bilgileri yaymakla suçlanmıştır. Devlet destekli yanlış bilgi özellikle tehlikelidir. Bu durum hem devlet yetkililiklerine olan güveni yok eder hem de kamu ve sağlık görevlilerinin yanlış müdahalelerde bulunmasını arttırır.

“Nefret söylemi”

Uluslararası insan hakları hukukunda evrensel olarak kabul edilmiş bir “nefret suçu” tanımı bulunmamaktadır. Ancak, hükümetler, politikacılar ve sıradan yurttaşlar bu kavramı aynı görüşte olmadıkları düşünceleri kınamak ve bazı ifade biçimlerini kısıtlama çağrısında bulunmak için kullanmaktadır.

COVID-19 odaklı Çin ve yabancı karşıtı duyguların geniş insan hakları sonuçları bulunmaktadır. “Nefret söylemi” şiddet ve ayrımcılığı tetikleyebilir ve hedef alınan grupların haklarını kullanmasını engelleyebilir. Diğer yandan, “nefret söylemine” yönelik sert tedbirler kamuoyunun meseleleri tartışmasını baskılayabilir ve ifade özgürlüğünü ihlal edebilir. Bu nedenle, “nefret söylemine” yönelik her türlü resmi kısıtlamanın Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi 19/3 ve 20/2 Maddelerince belirlenen kriterleri karşılaması zorunludur.

Devletlerin “nefret söylemini” kısıtlamak için kimi zaman -örneğin halk sağlığını geliştirmek ve diğer kişilerin haklarını korumak gibi- meşru çıkarı olabilmesine rağmen; [devletler] sıklıkla daha az katı önlemler yerine cezai yaptırımları uygulama hatasına düşmektedir. Medeni ve idari hukuk “nefret söylemine” yönelik orantılı ve etkili müdahale için birçok imkân sunmaktadır. Cezai yaptırımlar son çare olarak ve en ağır vakalar için kullanılmalı ve cezalar aşırı olmamalıdır.⁶⁷

Devletlerin cezai yaptırımlara dayalı uygulamaları aşırı kullanması sıklıkla “nefret söylemini” ele almaya yönelik diğer etkili yaklaşımların pahasına olmaktadır. İnsan Hakları Konseyi'nin 16/18 sayılı Kararı⁶⁸ ve Rabat Eylem Planı⁶⁹ gibi belgelerde BM organları, ayrımcılık ve “nefret söylemi” ile mücadele ederken devletlerin uygulayabileceği toplumsal tansiyonu tanımlamak ve ele almak için resmi mekanizmaların oluşturulması, hoşgörünün geliştirilmesi için kamu görevlilerinin eğitimi, liderlerin hoşgörüsüzlüğe karşı açık bir biçimde konuşması için yetkilendirilmeleri, topluluklar içerisinde ve topluluklar arasında diyalogun geliştirilmesi, medyada çoğulculuğun ve çeşitliliğin geliştirilmesi ve ayrımcılık karşıtı güçlü bir mevzuatın geçirilmesi dahil pozitif politika önlemlerine ilişkin rehberlik etmektedir. Hükümetler bu tür önlemleri COVID-19 krizi bağlamında Çin ve yabancı karşıtı duygular ve “nefret söylemi” karşıtı planlarına dahil etmelidir.

Medya, sosyal medya şirketleri ve genel kamuoyu dahil, devlet dışı aktörlerin de “nefret söylemi” ve hoşgörüsüzlüğe karşı mücadelede oynayabileceği rol bulunmaktadır (daha fazlası için metnin ilerleyen kısımlarına bakınız). DSÖ, COVID-19 ile ilişkilendirilen sosyal damgalama ile mücadele için

hükümetlere, medyaya ve sivil topluma yönelik kılavuzlar yayınlamak için UNICEF ve Uluslararası Kızılhaç Federasyonu ile işbirliği yapmıştır.⁷⁰

COVID-19 salgınına yönelik etkili müdahaleler: ifade özgürlüğünün ve bilgi edinme hakkının rolü

Bilginin serbest dolaşımı

COVID-19'a yönelik kamunun koruyucu önlemleri uygulaması dahil etkili müdahalelerin sağlanması için bilgi yaşamsal öneme sahiptir. Bu nedenle, halk sağlığı krizi stratejilerinin uygulanmasındaki en gerekli adım; halkların, toplulukların ve bireylerin ihtiyaç duyacağı kilit bilgilerin belirlenmesi olmak zorundadır. Üzerinde durulması gereken nokta sadece hangi bilgilerin sağlanacağı değil, aynı zamanda hedeflenen kitlenin çeşitliliğine uygun olarak erişilebilir ve anlaşılabilir olması için nasıl sunulacağı da olmalıdır.

Bilgiye erişimin engellenmesi büyük oranda mevzuatta bilgi edinme özgürlüğünün olmamasından ve çok sayıda devlet makamının kurumsal gizliliğinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca, birçok ülkede kamuoyunun hayati derecede yararına olan bilgilere erişimi ve bu bilgilerin dolaşıma sokulmasını engelleyen baskıcı mevzuatlar bulunmaktadır. Nadiren bilgi edinme hakkı insan hakları önündeki engelleri tanımlamak ve bu engelleri ele almak üzere gerekli olarak kabul edilmektedir.

Medyanın rolü

Özgür ve bağımsız bir medya COVID-19 salgını gibi bir halk sağlığı krizi sırasında özellikle önemlidir. Medya, bu durumdan en çok etkilenecek halka bilgi sunmada kilit rol oynamaktadır. Özgür ve bağımsız bir medya salgına yönelik ulusal ve uluslararası müdahaleleri izleyebilir ve gerekli halk sağlığı önlemlerinin sunulmasında şeffaflık ve hesap verebilirliği geliştirebilir. Medya, etkilenen kişilerin mesajlarını politika yapıcılara ve diğer önemli paydaşlara ulaştırma görevini de yerine getirebilir.

COVID-19'un Çin'de ortaya çıkmasının ardından ilk haberi yaptıkları andan itibaren gazeteciler virüs ile bağlantılı riskleri azaltma çabasında kilit bir rol oynamıştır. Gazeteciler acil durum gerektiren yeni yerleri tanımlamış, koruyucu önlemlere ilişkin bilgiler sunmuş, gerçek dışı beyanları ortaya çıkarmış ve hükümetleri politikaları nedeniyle sorumlu tutabilmiştir. Ancak, zaman zaman gazeteciler de doğru haber yapmayarak veya ayrımcı anlatılara katkı sunarak yüksek meslek standartlarına uyma konusunda başarısız olmuştur.

Hükümetler gazetecilere saldırdığında [aslında] kendilerinin COVID-19'a karşı müdahale etme becerisine zarar vermektedir. Virüs ile ilgili haber yapan gazetecilerin tutuklanması veya cezai kovuşturmalara karşılaşması -ki bu durumun birçok ülkede yaşandığına dair haberler bulunmaktadır⁷¹ hükümetlerin aşırılıklarının görüldüğü korkunç örneklerdir. Ancak, aşırı gözetim, vizelerin iptali veya keyfi bir şekilde ülkelere girişlerine izin verilmemesi gibi gazetecilere yönelik daha aşikâr baskı veya tehdit biçimleri de zararlıdır ve ters etki yapmaktadır.

Medyanın sahip olduğu gelenek COVID-19 salgını gibi halk sağlığı krizlerinde vazgeçilmez bir rol oynamaktadır. Gazetecilerin olguya dayalı çok sayıda haber yapması mitleri ortadan kaldırır, propaganda kampanyalarını boşa düşürür ve “nefret söylemi” ile mücadele eder. Ancak, doğru olmayan, ayrımcı veya bilinçli bir şekilde yanıltıcı olarak hazırlanan haberler yanlış bilgi ve hoşgörüsüzlük döngüsüne katkı sunabilir.

Bu bakımdan, etik gazetecilik prensibine bağlı kalmak yaşamsal derecede önemlidir.⁷² Gazeteciler topluma doğru ve güvenilir bilgi sunmak için yüksek meslek standartlarına bağlı olmalıdır. Medya şirketleri mesleki standartların kurumlarında bilinmesini, paylaşılmasını ve geliştirilmesini sağlamalı ve gazetecileri bu standartlarla ilgili konuları tanımlama ve dile getirme noktasında destekleyen içyapıları sunmalıdır. Medya düzenleyicileri, yüksek meslek standartlarını desteklemeli ve teşvik etmeli ve ayrıca şikayetçi olan kişilerce erişilebilir olmalı, yanıt veya düzeltme gibi uygun telafi imkanlarını sunmalıdır.

Medya, kriz zamanlarında yanlış bilgi ve “nefret söylemi” ile mücadelede ve ayrımcı olmayan, kültürler arası anlayışın gelişmesinde de son derece önemli bir rol oynamaktadır.⁷³ Yanlış bilginin yayıldığı yerde medya, bilhassa da kamusal hizmet sunan medya, yanlış bilgileri belirleme ve etkisini ortadan kaldırmada role sahip olabilir. Gazeteciler -diğer çabalarına ek olarak- doğru bir şekilde haber yapmalı, negatif stereotipleştirmeden kaçınmalı ve gereksiz yere ırk, uyruk atfı yapmamalı, ayrımcılıkla ilgili fiillere yönelik haber yapmalıdır.⁷⁴ Medya düzenleyicileri gazetecilerin dezenformasyon, “nefret söylemi” ve ayrımcılıkla ilgili konulara nasıl yaklaşması gerektiği konusunda mesleki standartlara dayalı detaylı tavsiyeler sunmalıdır.

Sosyal medyanın rolü

Sosyal medya platformları iletişimin kolaylaştırılmasında, bilginin yayılmasında ve görüşlerin paylaşılmasında giderek artan baskın bir rol oynamaktadır. Facebook, Twitter, YouTube, Weibo ve diğer baskın platformlar hem kamuoyunun iyiliği için hem de kaos ve güvensizlik tohumunun ekilmesinde kullanılabilir. Bu olasılıklar COVID-19 salgını sırasında sosyal medyanın kullanımında daha da belirgin olmuştur. Hükümetler, sağlık çalışanları, topluluklar ve bireyler virüsle ilgili önemli bilgileri almak için düzenli olarak sosyal medyaya başvurmuşlardır. Ancak, online dünyada bulunan çeşitli ve birbirleriyle çelişen bilgilerle bu kişilerin aklı da karışmıştır.

Sosyal medya platformlarının elinde artık hükümetlerin sansür gücüyle yarışacak veya onu aşacak oranda sansür gücü bulunmaktadır. Ancak, bu şirketler hükümetler için bağlayıcı olan aynı uluslararası standartlara bağlı değildir ve sadece az sayıdaki şirket insan hakları standartlarını politika ve operasyonlarına anlamlı bir şekilde dahil etmektedir.

Sosyal medya platformları online içerik veya kullanıcı ile ilgili atılan herhangi bir olumsuz adımın hizmet koşullarında şeffaf ve net olarak ifade edilmesini sağlamalıdır. Sosyal medya platformları dezenformasyona müdahalede hükümetlerden çok daha geniş bir etki alanına sahiptir. Bu durum onlara Rehber İkelere uyumlu olarak esnek müdahalelerde bulunabilecekleri birçok imkan sunmaktadır.⁷⁵ Sosyal medya şirketleri kullanıcıların yasaklanması veya doğru olmayan içeriğin silinmesi dışında, doğru içeriklerin daha fazla görünür olması için algoritmanın değiştirilmesi, viral olmanın kısıtlanması, doğru olmayan içerikle ilgili uyarı veya etiketleme, reklam politikalarının sıkı tutulması, hesapların geçici süreyle askıya alınması veya yetkili bilgi kaynaklarına link sunulması gibi adımlar atabilir.⁷⁶

Sosyal medya şirketleri ve diğer organlar arasındaki ortaklık da yanlış bilgi ve “nefret söylemi” ile mücadelede imkanlar sunabilir. Daha önce belirtildiği üzere, örneğin, Facebook haber beslemesinde yetkili içeriklere dair linkleri daha fazla göstermek için DSÖ ve sağlık bakanlıkları ile işbirliği yapmıştır.⁷⁷ Facebook ayrıca, virüs ile ilgili yanlış bilgiyle mücadele etmek için, bilgilerin doğruluğunu kontrol eden üçüncü taraflarla işbirliği de yapmıştır. Böylesi işbirlikleri ve inisiyatifler BM ifade özgürlüğü ve bilgiye erişim Özel Raportörü, bölgesel raportörler ve diğerleri tarafından teşvik edilmiştir.⁷⁸ Ancak, içeriğin kaldırılmasını veya online platformlardaki ifadeye yönelik diğer olumsuz fiilleri kolaylaştıran işbirlikleri ifade özgürlüğünü haksız bir şekilde de kısıtlayabilir. Sosyal medya

platformları bu ilişkilerinde şeffaf olmalı ve böylesi angajmanların ifade özgürlüğü ile ilgili uluslararası standartlara göre ilerlemesini temin etmelidir.

Hükümetler sık sık sosyal medya şirketlerinin online platformlarındaki ifadeleri kolaylaştırma ve yönetme biçimini -ya kanunda belirttiği gereklilikler veya gizli taleplerle ya da şirketlerin piyasaya erişimini engelleme tehdidiyle- etkilemeye çabalamıştır. Yerine getirilmeleri durumunda bazı hükümet talepleri kullanıcıların kişisel bilgilerinin gerekçesiz bir şekilde talep edilmesi veya kamu görevlilerini eleştiren içeriklerin sansürlenmesi gibi insan hakları ihlalleri ile sonuçlanacaktır. Rehber İlkelerin açıkladığı gibi iş dünyası “[s]orunlu taleplerle karşılaştıklarında uluslararası olarak tanınmış insan hakları prensiplerini yerine getirmenin yollarını aramalıdır.”⁷⁹

Sosyal medya platformlarına ilişkin düzenlemeler getirilmesi uluslararası insan hakları standartları ile [prensip] uyumsuz olmasa da ilgili düzenlemeler ifade özgürlüğünü koruyacak bir biçimde yapılmalıdır. “Aracı Yükümlülükleriyle ilgili Manila Prensipleri” hükümetler ve online platformlar arasındaki ilişkiyi düzenleyen standartları oluşturmaktadır.⁸⁰ Bu prensiplerin başında araçların üçüncü taraflarca gönderilen içeriklerden sorumlu tutulmaması gerektiği gelmektedir.⁸¹ Hükümetler [online platformlar gibi] araçlara sorumluluk yükleyen kanunları yürürlükten kaldırmalı veya reforma tabi tutmalıdır; ve gelecekte böylesi bir mevzuatı kabul etmekten imtina etmelidir.

Son derece önemli olarak, sosyal medya platformları hükümetlerle ilişkilerinde şeffaflığı sağlamalıdır. BM Özel Raportörü “[ş]irketlerin yardımını gerektiren hükümet aktiviteleri hakkındaki bilginin”⁸² açığa çıkarılmasını talep etmiş ve sosyal medya şirketleri tarafından yayınlanan “şeffaflık raporlarını” yeterince kapsayıcı olmamakla eleştirmiştir.⁸³

Yukarıda açıklandığı üzere, yanlış bilgi insan haklarına yönelik ciddi bir tehdit teşkil etmektedir ve COVID-19’un yayılmasına yönelik müdahale çabalarını ciddi bir şekilde zorlaştırmaktadır. Hükümetler, medya ve sosyal medya platformları bir bütün olarak yanlış bilgi ile mücadelede bir role sahiptir; ancak ifade özgürlüğü ve bilgi edinme hakkına saygı duyan temellere dayalı politikalar izlenmelidir.

Tavsiyeler

COVID-19 krizine yönelik müdahaleler, ifade özgürlüğü ve bilgi edinme hakkı ile ilgili olanlar da dahil, uluslararası insan hakları güvencelerini yansıtmalıdır. ARTICLE 19 devletlere, medya aktörlerine ve sosyal medya platformlarına aşağıdaki önlemleri almasını güçlü bir şekilde tavsiye etmektedir.

Devletlere yönelik tavsiyeler

- Hükümetler COVID-19'un yayılmasıyla ilgili vaka sayısı, coğrafi dağılım, ölüm ve iyileşme istatistikleri, hükümet politikaları ve müdahale çabaları hakkında bilgileri **proaktif bir şekilde açıklamalıdır**. Toplumun eğitici kampanyalar, virüsle ilgili güncel bilgilerin yer aldığı bu konuya özgü internet siteleri, sosyal medya mesajları ve önleme stratejileri ile ilgili tavsiyeler önemli bir ilk adımdır. COVID-19'un yayılması ile ilgili müdahale kapsamında geliştirilen tüm politika ve eylem planlarında şeffaflığa ve kamuoyunu aydınlatmaya bağlılık olmalıdır.
- Hükümetler **bilgi edinme özgürlüğü mevzuatını** kamunun bilgiye erişimini kolaylaştırmak için kullanmalıdır. Buna, belirli türdeki bilgilerin yayınlanmasını mecburi kılmak, bireylerin ve grupların kamu organlarından bilgi talep etmesine imkan veren bir sistem kurmak da dahildir. Bilgi edinme hakkı kanunları bulunan devletler bu kanunların uygulanmasını incelemeli ve bahse konu kanunların mevcut uluslararası, bölgesel standartlar ve de en iyi uygulamalar ile uyumlu hale getirilmesini değerlendirmelidir. Diğer devletler ise bilgi edinme mevzuatını kapsayıcı ve katılımcı bir süreçle kabul etmeyi değerlendirmelidir.
- Kamu otoriteleri COVID-19'un yayılması ile ilgili, "nefret söylemi" ve yanlış bilgiye karşı mücadelelerinin birincil aracı olarak **ceza soruşturmasını ve diğer zora dayalı önlemlerini esas almaktan kaçınmalıdır**. Ceza yargılamaları ve hapis cezaları, ifade ile ilgili en ciddi suçlar için ayrılmalıdır. Bu dar kategori dışında kalan vakalar bakımından, virüs ile ilgili paylaşımda buldukları için kişilere yöneltilen **tüm suçlamalar düşürülmelidir** ve benzeri sebeplerle halihazırda cezaevinde bulunanlar tahliye edilmelidir. Ayrıca, hükümetler COVID-19 ile ilgili paylaşımlarda bulunanlara müdahalede **baskıcı mevzuat kullanmayla ilgili moratoryum ilan etmelidir**. Hükümetler kanunlarını ifade özgürlüğü ile ilgili uluslararası mevzuata uyumlu hale getirmek için **reform adımları** atmaya başlamalıdır.
- Kamu otoriteleri **yanlış bilgi yaymamalı** ve hükümetler kasti propaganda veya dezenformasyon kampanyalarını terk etmelidir.
- Hükümetler **içeriden bilgi uçuran kişilere yönelik güçlü güvenceler sunulmasını sağlamalıdır**. Birçok devletin mevzuatında hali hazırda bilgi edinme hakkının korunması kapsamında içeriden bilgi uçuran kişilere güvenceler bulunmaktadır veya ayrı kanunları mevcuttur. Bu devletler, COVID-19 ile ilgili hükümetlerin hataları veya politikalarının başarısızlığı hakkında kaygılarını dile getiren kişileri korumak için ilgili mevzuatı düzgün bir şekilde uygulamaya odaklanmalıdır. İçeriden bilgi uçuran kişileri korumaya yönelik mevzuatı olmayan devletler kamu çıkarı için COVID-19 ile ilgili bilgi paylaşan kişilere yönelik soruşturma veya kısıtlama getirmekten imtina etmelidir.

- Hükümetler, “nefret söylemi” ile mücadelesinde uluslararası insan hakları standartları ve en iyi uygulamalarla tutarlı **pozitif politika önlemlerini kabul etmelidir**. İnsan Hakları Konseyi’nin 16/18 sayılı Kararı ve Rabat Eylem Planı bu çerçevede önemli bir kılavuz sunmaktadır.
- Hükümetler **medya ortamının özgür, bağımsız ve çeşitli olmasını sağlayacak** adımlar atmalıdır. Bunu özellikle, medya ve yayıncılık sektörünün kendi yönetişimini ve bağımsızlığını sağlayacak, net düzenleyici çerçeveler aracılığıyla yapmalıdır. Devletler, toplum çıkarına hizmet edecek bağımsız kamusal medyayı belirgin bir talimatla desteklemeyi de değerlendirebilir. Toplum çıkarına hizmette, COVID-19 ve diğer halk sağlığı krizleri üzerine yayınlar yapmak da dahildir.
- Devlet yetkilileri COVID-19’a ve virüsün yayılması ile ilgili resmi müdahalelere ilişkin yayın yapan **gazetecilere yönelik baskıya son vermelidir**.
- Hükümetler hem genel olarak hem de COVID-19 salgını bağlamında **medya ve dijital okur-yazarlığını teşvik edecek** önlemleri almayı değerlendirmelidir. Bu önlemler medya ve dijital okur-yazarlık derslerinin okul müfredatına eklenmesi ve benzeri çabalar içerisinde olan sivil toplum ve sosyal medya platformları ile angaje olmayı içerebilir.

Medyaya yönelik tavsiyeler

- Medya şirketleri ve gazeteciler, COVID-19 salgını bağlamında devlet ve devlet dışı aktörlerin **yanlış bilgilendirmesi, propagandası ve ayrımcılığı üzerine proaktif bir şekilde haber yapmalıdır**. Saygın gazeteci kaynakları kullanılarak yapılan doğru habercilik yanlış bilgi ve “nefret söylemini” geriletmenin en güçlü araçlarından birisidir.
- Medya şirketleri ve gazeteciler, hem ulusal basın şikayet organları hem de kamu denetçiliği veya bireysel haber şirketlerindeki editörler de dahil olmak üzere, **etkili otokontrol sistemlerini desteklemelidir**. Böylesi organlar veya yetkililer COVID-19 salgını bağlamındaki doğru olmayan veya ayrımcı haberlerle ilgili konuları ele almak için **düzeltilme veya yanıt verme hakkının sağlanmasına yardımcı olmalıdır**.
- Medya şirketleri ve gazeteciler COVID-19 ile ilgili haber yaparken, eşitlik prensipleri dahil, **en yüksek etik standartlara bağlı kalmalıdır**. COVID-19 ile ilgili haberleri, stereotipleştirmeden kaçınarak ve herhangi bir önyargı olmaksızın ve gerekli olmayan ırk, uyruk ve etnik köken atfı yapmadan doğru bir şekilde yapmalıdır.

Sosyal medya platformlarına yönelik tavsiyeler

- Sosyal medya şirketleri platformlarında yanlış bilgi ve “nefret söylemi” ile ilgili konularını düzenleyen ve BM ifade özgürlüğü Özel Raportörü’nün desteklediği “belirlenmiş insan hakları” yaklaşımı ile uyumlu **politikalarını net ve kolayca anlaşılır şekilde açıklamalıdır**. Birçok şirket içerik moderasyon politikalarını son yıllarda daha net tanımlar kullanarak ve ihlal taşıyan içerik örneklerini sağlamak suretiyle daha rafine hale getirmiştir. Şirketler daha fazla netlik sağlayarak bu sürece devam etmelidir. Ayrıca, sosyal medya şirketlerinin COVID-19 salgınına ilişkin geliştirdiği spesifik politikalar da uluslararası insan hakları hukukunda belirlenen kanunilik standardı ile uyumlu bir biçimde net ve detaylı olmalıdır.

- Sosyal medya platformları COVID-19 ile ilgili “nefret söylemi” ve yanlış bilgi hakkında olumsuz adımlar atarken **hukuki süreç güvencelerini sağlamalıdır**. Şirketler içerik kaldırma, erişiminin sınırlandırılması veya hesapların bloke edilmesi gibi kararlar aldığı anda kullanıcılarını bilgilendirmelidir. Uygun olmayan içeriğin kaldırılması net ve şeffaf bir prosedür uyarınca yapılmalıdır; çünkü bu prosedür içerik moderasyonunun bir biçimidir. Her durumda kullanıcılara itiraz edebilmeleri için anlamlı imkanlar sunulmalıdır.
- Sosyal medya şirketleri yanlış bilgi ve COVID-19 ile ilgili hükümetlerle aralarındaki **angajmanlar konusunda tam şeffaflık sağlamalıdır**. Böylesi bilgiler tam ve kapsayıcı olması gereken dönemsel şeffaflık raporlarına dahil edilebilir. Ek olarak, şirketler **hükümetlerin insan haklarını ihlal eden nitelikteki taleplerini geri çevirmelidir**.
- Son olarak, sosyal medya platformları COVID-19 çerçevesindeki **“nefret söylemi” ve yanlış bilgi ile mücadelede ortaklıkları güçlendirmelidir**. Bu platformlar, virüs hakkında doğru bilginin daha fazla yayılmasını teşvik için Dünya Sağlık Örgütü ve dünyanın genelindeki sağlık bakanlıkları ile olan bağlantılarını sürdürmeli ve güçlendirmelidir. Bilgilerin doğruluğunu kontrol eden üçüncü taraflarla ortaklık kurmak da geleceğe dair umut vericidir. Ancak, şirketler bu tür angajmanların uluslararası insan hakları standartları ile uyumlu gerçekleştirilmesini sağlamalıdır.

Bu yayının Türkçe çevirisi Avrupa Birliğinin maddi desteği ile hazırlanmıştır. İçerik tamamıyla ARTICLE 19 sorumluluğu altındadır ve Avrupa Birliğinin görüşlerini yansıtmak zorunda değildir.

Son notlar

¹ Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), [Naming the coronavirus disease \(COVID-19\) and the virus that causes it](#), tarih belirtilmemiş

² DSÖ, [Novel Coronavirus \(COVID-19\) Situation Dashboard](#), tarih belirtilmemiş

³ Bakınız örneğin, Li Yuan, [China Silences Critics Over Deadly Virus Outbreak](#), New York Times, 22 Ocak 2020, İnsan Hakları İzleme Örgütü, [China: Respect Rights in Coronavirus Response](#) 30 Ocak 2020.

⁴ Bakınız örneğin, G. Shih, E. Rauhala & L. H. Sun, [Early missteps and state secrecy in China probably allowed the coronavirus to spread farther and faster](#), Washington Post, 1 Şubat 2020; Chris Buckley and Steven Lee Myers,

[As New Coronavirus Spread, China's Old Habit Delayed Fight](#), New York Times, 1 Şubat 2020.

⁵ Bakınız örneğin, Li Yuan, [Widespread Outcry in China Over Death of Coronavirus Doctor](#), New York Times, 7 Şubat 2020.

⁶ DSÖ, [Novel Coronavirus \(2019-nCoV\) Situation Report 13](#), 2 Şubat 2020.

⁷ Bu politika belgesinde, ‘yanlış bilgi’ her türlü doğru olmayan veya yanıltıcı bilgiye atıf yaparken ‘dezenformasyon’ spesifik bir kötü niyetle yanıltılmak, akıl karıştırmak ve manipüle etmek için paylaşılan bilgiye atıf yapmaktadır.

⁸ DSÖ, [Director-General's remarks at the media briefing on 2019 novel coronavirus on 8 February 2020](#), 8 Şubat 2020. Genel Direktör “virüs yayılırken yanlış bilgi kahraman sağlık görevlilerimizin işini daha zor hale getiriyor. Karar vericilerin dikkatini dağıtıyor. Ve akıl karışıklığına yol açıyor ve toplumda korkuyu yayıyor” demiştir.

⁹ Bakınız örneğin, DSÖ, [Coronavirus disease \(COVID-19\) advice for the public: Myth busters](#); M. Richtel, [W.H.O. Fights a Pandemic Besides Coronavirus: an “Infodemic”](#), New York Times, 6 Şubat 2020; E.J. Dickson, [Coronavirus Is Spreading-And So Are the Hoaxes and Conspiracy Theories Around It](#), Rolling Stone, 2 Mart 2020.

¹⁰ J. Gregory, [The coronavirus ‘infodemic’ is real. We rated the websites responsible for it](#), 28 Şubat 2020.

¹¹ Bakınız örneğin, H-J. Kim, [Fears of new virus trigger anti-China sentiment worldwide](#), 2 Şubat 2020.

¹² Bakınız örneğin, Uluslararası Af Örgütü, [Singapore: Social media companies forced to cooperate with abusive fake news law](#), 19 Şubat 2020 <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2020/02/singapore-social-media-abusive-fake-news-law/>; M. Tostevin & J. Geddie, [Coronavirus sends Asia's social media censors into overdrive](#), 4 Şubat 2020; B. Schmidt, [Wuhan Doctor's Dath Shows Risks of Asia's Fake News Crackdown](#), 7 Şubat 2020.

¹³ Bakınız örneğin., T. Boonbandit, [Two arrested for spreading coronavirus fake news](#), 30 Ocak 2020.

¹⁴ ARTICLE 19, [Iran: Coronavirus crisis highlights need for the free flow of information](#), 27 Şubat 2020.

¹⁵ DSÖ, [About EPI-WIN](#), tarih belirtilmemiş

¹⁶ DSÖ, Genel Direktörün açıklamaları, değinilen çalışma

¹⁷ Örneğin, Facebook koronavirüs ile ilgili aramaların sonuç sayfalarının en üstte çıkanlarına DSÖ ve ulusal sağlık yetkililerinden olduğunu belirten ‘eğitim pop-up’ları koymaktadır; bakınız K-X. Jin, Facebook Sağlık Sorumlusu, [Keeping People Safe and Informed About the Coronavirus](#), 30 Ocak 2020, 3 Mart 2020’de güncellenmiştir. Facebook ayrıca belgesi olan içerik kontrol eden üçüncü tarafların oluşturduğu bir ağı da virüs ile ilgili hatalı bilgi iddialarını göstermek için kullanmaktadır. Mart

ayındaki bir Facebook iletisinde, Mark Zuckerberg şirketin doğru bilginin yayılması amacıyla DSÖ'ye ihtiyaç duyduğu kadar ücretsiz reklam izni vereceğini duyurmuştur; bakınız M. Zuckerberg, [Facebook post](#), 4 Mart 2020. Twitter da benzer şekilde güvenilir bilgiyi arama sonuçlarının üst kısımlarında göstermektedir ve güvenilir olmayan kaynaklara yönlendirecek arama önerilerini engellemektedir; bakınız J. Chu & J. McDonald, [Twitter, Helping the World find credible informatin about novel #coronavirus](#), 29 Ocak 2020.

¹⁸ Bakınız A. Maryon-Davis, Outbreaks under wraps: How denials and cover-ups spread ebola, Sars and Aids, Index on

Censorship, vol. 14(1), 12 Mart 2015.

¹⁹ BM Genel Kurulu, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, 10 Aralık 1948, 217 A (III). İHEB BM Genel Kurulu kararı ile kabul edilmiş olmasına rağmen devletler bakımından katı bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Ancak, kabul edildiği 1948'den bu yana birçok maddesi geleneksel uluslararası hukukta yasal güce sahip gibi değerlendirilmektedir; bakınız: *Filartiga v. Pena-Irala*, 630 F. 2d 876 (1980) (US Circuit Court of Appeals, 2nd circuit).

²⁰ Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi, 16 Aralık 1966, Anlaşmalar Serisi, cilt. 999, s. 171.

²¹ Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması İlişkin Sözleşmesi Madde 10, 4 Eylül 1950; Afrika İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesi Madde 9 (Banjul Şartı), 27 Haziran 1981; Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi Maddde 13, 22 Kasım 1969.

²² Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi Madde 19/2.

²³ Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi Madde 19/3; İnsan Hakları Komitesi, Düşünce ve ifade özgürlüğü Madde 19 üzerine Genel Yorum No.34. UN Doc. CCPR/C/GC/34, 11 ve 12 paragraflar.

²⁴ a.g.e. 21-36 paragraflar.

²⁵ a.g.e. 35. paragraf

²⁶ a.g.e.

²⁷ a.g.e. 30. paragraf

²⁸ Genel Yorum No.34 paragraf 38

²⁹ a.g.e. 18. paragraf

³⁰ a.g.e. 19. paragraf

³¹ a.g.e. 7. paragraf

³² a.g.e. 18. Paragraf (7. paragrafa ve 7. dipnota atıf yapmaktadır)

³³ Bakınız örneğin, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Thorgeirson v İzlanda*, 25 Haziran 1992, Başvuru. No. 13778/88, paragraf 63 veya *Castells v İspanya*, 24 Nisan 1992, Başvuru. No. 11798/85, paragraf 43.

³⁴ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Dichand ve diğerleri v Austria*, 26 Şubat 2002, Başvuru. No. 29271/95, paragraf 40.

³⁵ Genel Yorum No. 34, paragraf 13.

³⁶ Herkesin mümkün olan en yüksek standartta fiziksel ve zihinsel sağlık hakkından yararlanması Özel Raportörü Raporu, 11 Ağustos 2008, UN Doc. No. A/63/263, paragraf 11.

³⁷ BM İş Dünyası ve İnsan Haklarına Dair Rehber İlkeler, Birleşmiş Milletler “Koruma, Saygı Gösterme ve Telafi Edici Çözüm Üretme” Çerçevesinin Uygulanması (The Ruggie Prensipleri), A/HR/17/31, 21 Mart 2011, Ek. BM İnsan Hakları Konseyi rehber ilkeleri 17/4, A/HRC/RES/17/14 sayılı İnsan Hakları Konseyi kararı ile onaylamıştır, 16 Haziran 2011.

³⁸ BM İş Dünyası ve İnsan Haklarına Dair Rehber İlkeler, BM İnsan Hakları Konseyi tarafından kabul edilmiştir 16 Haziran 2011, UN Doc. No. HR/PUB/11/04

³⁹ a.g.e. Prensip 11.

⁴⁰ a.g.e. Prensip 12.

⁴¹ a.g.e. Prensip 13 (b).

⁴² a.g.e. Prensip 15.

⁴³ a.g.e. Prensipler 17 ve 18.

⁴⁴ a.g.e. Prensip 22.

⁴⁵ Düşünce ve ifade özgürlüğünün korunması ve geliştirilmesi Özel Raportörü Raporu 6 Nisan 2018, UN Doc. No. A/HRC/38/35 paragraf 10.

⁴⁶ Düşünce ve ifade özgürlüğünün korunması ve geliştirilmesi Özel Raportörü Raporu 9 Ekim 2019, UN Doc. No. A/74/486 paragraf 42.

⁴⁷ 2017 Ortak Deklarasyonu, a.g.e. paragraf 4(a) ve (b).

⁴⁸ Özel Raportör Raporu, Nisan 2018, paragraf 26.

⁴⁹ 2017 Ortak Deklarasyonu, a.g.e. paragraf 4(c); Özel Raportör Raporu, Nisan 2018, paragraflar 37-38.

⁵⁰ İHEB, madde 25(1).

⁵¹ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakları Uluslararası Sözleşmesi, 16 Aralık 1966, Anlaşma Serisi, cilt 933, sayfa 3, madde 12.

⁵² a.g.e., paragraf 16.

⁵³ Bakınız, ARTICLE 19, [A Healthy knowledge: Right to information and the right to health](#), 2012.

⁵⁴ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakları Komitesi, Genel Yorum No. 14: Mümkün Olan En Yüksek Standartta Sağlık Hakkı (Madde 12), kabul tarihi 11 Ağustos 2020), UN Doc. E/C.12/2000/4, paragraf 12(b).

⁵⁵ a.g.e., paragraf 34.

⁵⁶ İnsan Hakları Konseyi, Herkesin mümkün olan en yüksek standartta fiziksel ve zihinsel sağlık hakkından yararlanması Özel Raportörü, Paul Hunt, 31 Ocak 2018, UN Doc. A/HRC/7/11, paragraf 40.

⁵⁷ General Comment No. 14, *op.cit.*, para 50.

⁵⁸ a.g.e., Giriş.

⁵⁹ 2017 Ortak Deklarasyonu, a.g.e.

⁶⁰ *Ibid.*, para 2(a).

⁶¹ Bakınız örneğin, ARTICLE 19, [Thailand: Computer Crime Act](#), 31 Ocak 2017; ARTICLE 19, [Singapore: New law on “online falsehoods” a grave threat to freedom of expression](#), 9 Mayıs 2019; veya ARTICLE 19, [Malaysia: Communications and Multimedia Act must be urgently revised](#), 24 Mart 2017.

⁶² Bakınız Genel Yorum 34, a.g.e., paragraf 25.

⁶³ Genel Yorum 34, paragraflar 34 ve 46-49, bu paragrafları Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi Madde 20(2) ile birlikte okuyunuz.

⁶⁴ 2017 Ortak Deklarasyonu, a.g.e., Giriş. Raportörler devlet destekli dezenformasyonu ve propagandayı halkın bilgi edinme hakkına yönelik ciddi bir tehdit olarak tanımlamıştır.

⁶⁵ Bakınız örneğin, J.Dalton, [Mike Pompeo refuses to deny conspiracy theory that coronavirus is ‘hoax created to damage Trump](#), Independent, 1 Mart 2020; veya J. Palmer, [Beijing Knows Who to Blame for the Virus: America](#), FT, 2 Mart 2020.

⁶⁶ ARTICLE 19, İran: Coronavirus crisis, a.g.e.

⁶⁷ Genel Yorum No. 34, a.g.e., paragraf. 34; Düşünce ve ifade özgürlüğünün korunması ve geliştirilmesi Özel Raportörü 9 Ekim 2019, UN Doc. A/74/486, paragraf 15.

⁶⁸ İnsan Hakları Konseyi (HRC) [Resolution 16/18 on combating intolerance, negative stereotyping and stigmatization of, and discrimination, incitement to violence and violence against, persons based on religion or belief](#), UN Doc.

A/HRC/Res/16/18, 24 Mart 2011.

⁶⁹ [Rabat Plan of action on the prohibition of advocacy of national, racial or religious hatred that constitutes incitement to discrimination, hostility of violence](#), UN Doc. A/HRC/22/17/Add.4, 5 Ekim 2012.

⁷⁰ DSÖ, UNICEF & Uluslararası Kızılhaç Federasyonu, [Social Stigma associated with COVID-19](#), tarih belirtilmemiş

⁷¹ Bakınız Gazetecileri Koruma Komitesi'nin Raporları, [Alerts](#)

⁷² C.f. Ortak Deklarasyon, a.g.e., paragraf 5(a) and (b); ARTICLE 19, [Camden Principles on freedom of expression and equality](#), 30 Nisan 2009, Prensip 7.

⁷³ Camden Prensipleri. a.g.e., Prensipler 6, 7 ve 9.

⁷⁴ a.g.e.

⁷⁵ a.g.e.

⁷⁶ Bakınız Özel Rapörtör Raporu, a.g.e., Nisan 2018, paragraf 31; Özel Rapörtör Raporu, a.g.e., Ekim 2019, paragraf 51.

⁷⁷ a.g.e.

⁷⁸ 2017 Ortak Deklarasyonu, a.g.e. paragraf 4(e).

⁷⁹ Rehber İlkeler, a.g.e., Prensip 22(b)

⁸⁰ Aracı Yükümlülükle ilgili Manila Prensipleri, 24 Mart 2015, <https://www.manilaprinciples.org/>

⁸¹ a.g.e.. Prensip 1; veya Düşünce ve ifade özgürlüğünün korunması ve geliştirilmesi Özel Raportörü, 30 Mart 2017, UN Doc. No. A/HRC/35/22, para. 49; the 2017 Ortak Deklarasyon, a.g.e., para 1(2).

⁸² Özel Raportör Raporu, Mart 2017, paragraf 70.

⁸³ Özel Raportör Raporu, Nisan 2018, paragraf 40.